

Психологічні особливості професійної культури фахівця

Khorzhevskaya I.M. Psychological features of professional culture of a specialist / I.M. Khorzhevskaya // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 32. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 502–511.

І.М. Хоржевська. Психологічні особливості професійної культури фахівця. У статті здійснено теоретичний аналіз підходів до розкриття психологічного змісту поняття професійної культури фахівця. Представлено трактування місця професійної культури у структурі загальної культури особистості. Встановлено, що досить вузько розглядати професійну культуру лише як сукупність спеціальних теоретичних знань і практичних умінь, пов'язаних з конкретним видом праці. Показано, що попередній теоретичний аналіз з досліджуваної теми дозволив всі наукові дослідження щодо проявів і формування професійної культури спеціаліста звести до основних напрямків: акмеологічного, особистісного, діяльнісного, культурологічного (аксіологічного) підходів. Структуровано основні положення провідних вчених відносно психологічних основ професійної культури у різних напрямках. Обґрунтовано доцільність введення в структуру професійної культури не лише певного комплексу знань, умінь і навичок. Встановлено, що найважливішою складовою професійної культури є моральність особистості, її світоглядні цінності, прийняття і адаптація до сучасних суспільних змін. Розкрито структуру професійної культури фахівця. З'ясовано, що на формування професійної культури фахівця впливають як особливості самої професії, так і інші фактори, серед яких виділяються об'єктивні та суб'єктивні, більш і менш значущі, особистісні і соціальні. Встановлено, що об'єктивний вплив мають загальносвітові тенденції в суспільстві, соціально-філософські проблеми культури, стан системи освіти та якість освітніх послуг, престижність професії в суспільстві.

Ключові слова: культура, психологічні основи професійної культури, особистість фахівця, акмеологічний, особистісний, діяльнісний, культурологічний підходи.

И.М. Хоржевская. Психологические особенности профессиональной культуры специалиста. В статье осуществлён теоретический анализ подходов к раскрытию психологического содержания понятия про-

© І.М.Хоржевська **502**

фесіональної культури спеціаліста. Представлені трактовки места професіональної культури в структурі загальної культури особистості. Установлено, що достатньо вузько розглядати професіональну культуру тільки як сукупність спеціальних теоретических знань і практических умінь, зв'язаних з конкретним видом праці. Показано, що попередній теоретический аналіз по вивчаемій темі дозволив всі наукові дослідження проявлень і формування професіональної культури спеціаліста звести до основних напрямлень: акмеологіческому, особистостному, діяльностному, культурологіческому (аксіологіческому) підходах. Структуріровано основні положення вельдущих учёних относительно психологіческих основ професіональної культури в різних напрямленнях. Обоснована цєлесообразність введення в структуру професіональної культури не тільки определённого комплексу знань, умінь і навчків. Установлено, що вельдущою складовою професіональної культури є правственность особистості, ёї мировоззренческіє цєнності, прийняття і адаптація до сучасним загальносоціальним змєненням. Розкрито структура професіональної культури спеціаліста. Вельднено, що на формування професіональної культури спеціаліста впливають як особенності самої професії, так і другіє фактори. Серед них можна виділити об'єктивні і суб'єктивні, більшє і меншє значимі, особистіє і соціальні. Установлено, що об'єктивне впливають загальносвітськіє тенденції в загальносоціальному, соціально-філософськіє проблеми культури, стан системи освіти і якість освітньєх послуг, престижність професії в загальносоціальному.

Ключевіє слова: культура, психологіческіє основи професіональної культури, особистість спеціаліста; акмеологіческий, особистостний, діяльностний, культурологіческий підходи .

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із стратегічних завдань, що стоїть перед сьогоденням, є створення умов для формування професійної культури працівників будь-якої галузі. Від цього залежить успішність розв'язання комплексу проблем модернізації всієї системи на сучасному етапі її розвитку. В Україні все більшє зростає попит на фахівців, які володіють не лише ґрунтовними спеціальними знаннями, але і мають разом з високою загальною культурною підготовкою ще й сформовану фахову культуру. У сучасних глобалізаційних умовах розвитку суспільства надзвичайно актуальною виступає професійна культура різних фахівців. Тому серед пріоритетних напрямів сучасної науки вагомє місце посідає дослідження широкого кола питань культурологічної підготовки майбутнього фахівця. Зокрема формування професійної культури майбутнього спеціаліста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні проблеми професійної культури спеціаліста досліджують фахівці різних галузей: і психологи, і педагоги, і філософи, і соціологи, культурологи та представники інших суміжних наук. Однак, аналіз літературних джерел свідчить про те, що єдиного визначення сутності і навіть терміну «професійна культура» ще не окреслено.

Проблемам формування і розвитку професійної культури фахівців різного профілю у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі приділяється багато уваги. Основи формування професійної культури фахівців різного профілю розроблені І. Ісаєвим, А. Міщенко, Н. Молотковою, В. Сластьоніним та ін. Увага науковців зосереджується на різних аспектах формування професійної культури таких фахівців: вчителів, психологів, юристів, соціальних працівників та ін. Найбільш дослідженою є, на наш погляд, сфера формування професійної культури вчителів різних спеціальностей. Досліджуванню проблеми професійної культури майбутніх спеціалістів різних професій присвячені праці Г. Балла, М. Бойка, О. Видри, О. Винеславської, Є. Климова, В. Рибалки та інших вчених.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз підходів до розкриття психологічного змісту поняття професійної культури фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попередній теоретичний аналіз з досліджуваної теми дозволив всі наукові дослідження щодо проявів і формування професійної культури спеціаліста звести до основних напрямків: акмеологічного, особистісного, діяльнісного, культурологічного (аксіологічного) підходів.

Особливого значення в сучасних дослідженнях професіоналізму набуває застосування **акмеологічного підходу**, в рамках якого з'ясовується цінність саморозвитку особистості, її самовдосконалення, у тому числі професійного (А. Деркач, Н. Джига, Н. Мурована, І. Плаксіна, Р. Цокур та ін.).

Акмеологічний підхід щодо вивчення закономірностей досягнення вершин професіоналізму і творчості є одним із прогресивних для сучасної науки. Саме акмеологічний підхід й акмеологічні технології сприяють розвитку внутрішнього потенціалу, високого професіоналізму і творчої майстерності фахівця, які складають основу його професійної культури та життєвого світосприйняття. Теоретико-методологічна цінність акмеологічного підходу полягає в поєднанні двох структурних елементів – осо-

бістісного і професійного розвитку. Зокрема, підкреслюється, що процес професійного розвитку сприяє «зміні мотиваційної сфери особистості, в якій відображаються загальнолюдські цінності; зростанню вмінь до здійснення вчинків, що відповідають зазначеним цінностям; об'єктивному оцінюванню своїх сильних і слабких рис» [3, с. 50]. Проблемі розгляду акмеології як нової парадигми освіти і діяльності присвячені дослідження А. Деркача, А. Бодалева.

Об'єктом акмеологічних досліджень є особистість, яка прогресивно розвивається, самореалізується в конкретному виді діяльності, і яка досягає в цій галузі вершини професіоналізму, зокрема і через усвідомлення і застосування у своїй сфері загальноновизнаних цінностей культури. Досліджуються закономірності, механізми, умови і фактори, які сприяють високим професійним досягненням у правоохоронній галузі, а також розвитку професіоналізму особистості через формування психологічних основ професійної культури фахівців правоохоронної діяльності.

Акмеологічний підхід професійна діяльність розглядається крізь призму не лише досягнення суб'єктів високих професійних результатів, але і наявності у нього відповідних психологічних компонентів, що визначають внутрішнє ставлення до професії. А. Деркач вважає, що своєрідність і особливість акмеологічного підходу до проблеми особистісного розвитку фахівців полягає у вивченні динаміки особистості, яка розвивається й припускає виявлення психологічних механізмів засвоєння і збагачення соціально-професійного досвіду, розвитку емоційно-ціннісного сприйняття цілей професійної діяльності, формування адекватних потреб і мотивів діяльності [2]. При акмеологічному підході домінує **проблематика розвитку творчих здібностей професіоналів з урахуванням різних аспектів підготовки кадрів і вдосконалення їх кваліфікації та формування психологічних основ професійної культури фахівця.**

Без сумніву, застосування *особистісного підходу* та теоретичних концепцій розвитку особистості сприяє розумінню сутнісних ознак формування професіоналізму та психологічних основ професійної культури фахівця будь-якої галузі, і зокрема, правоохоронної. У дослідницькій парадигмі зарубіжних та вітчизняних психологів були визначені окремі засади особистісного підходу.

Аналіз існуючих теорій особистості дозволяє виявити важливі теоретичні засади розвитку професіоналізму. Концепції особистісного розвитку А. Адлера, А. Бандури, А. Маслоу, Г. Ол-

порта, К. Роджерса, Г. Саллівана, З. Фрейда, К. Хорні, К. Юнга та ін. слугують вагомим підґрунтям для дослідження джерел формування, ресурсного і творчого потенціалу професійних здобутків. Особистісно-орієнтований підхід знайшов своє відображення у працях Б. Ананьєва, Д. Белухіна, Б. Богоявленської, Л. Виготського, Р. Грановської, В. Ільченко, Н. Тализіної, В. Сисоєвої, В. Фурман та ін.

Проблема особистісного підходу знайшла свій найвагоміший розвиток у працях С. Рубінштейна. Було висунуте важливе положення, яке розкривало сутність особистісного підходу. «При поясненні будь-яких психічних явищ – пише С. Рубінштейн, – особистість виступає як воедино зв'язана сукупність внутрішніх умов, через які заломлюються всі зовнішні впливи... Все у психології особистості, яка формується, так чи інакше зумовлено зовні, але ніщо в її розвитку не виводиться безпосередньо із зовнішніх впливів... Зовнішній вплив дає той чи інший психологічний ефект, лише заломлюючись через психічний стан суб'єкта через наявний у нього лад думок і почуттів» [9, с 226-315]. Під поняттям «особистісний підхід» С. Рубінштейн розуміє якісне бачення глибини внутрішнього світу суб'єкта, який відображає будь-яке психічне явище у розвитку особистості.

Згідно особистісно-діяльнісному підходу, у центрі навчання знаходиться спеціаліст, його мотиви, його неповторний психологічний склад, що знайшло відображення у якості мотиваційного компонента формування психологічної складової професійної культури фахівця. Особистісно-діяльнісний підхід під час формування психологічних основ професійної культури майбутнього спеціаліста означає, що насамперед у цьому процесі ставиться і зважується основна задача – формування всебічно розвиненої людини, гармонічної, моральної, соціально активної особистості через активізацію її внутрішніх резервів.

На особистісний підхід у дослідженні проблем професійного розвитку опирається багато українських науковців (Г. Балл, О. Євсюков, В. Панок, В. Семиченко, Т. Титаренко Т. Траверсе та ін. [1; 2; 6; 11; 12]).

Особистісний підхід вимагає визнання особистості як продукту соціально-культурного розвитку, носія культури, її унікальності, інтелектуальної та моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору на природний процес саморозвитку здібностей, самовизначення, самореалізацію, самоутвердження, створення для цього відповідних умов. Розвиток особистості, відповідно до концепції, відбувається в процесі включення її в різні види діяльності.

Не викликає сумнівів доцільність використання *діяльнісно-го підходу* у дослідженні психологічних засад формування професійної культури фахівця. Про це свідчать численні публікації українських та зарубіжних вчених з проблем формування та розвитку професіоналізму; професійної придатності, готовності до професійної праці; професійної компетентності; особистісно-професійної зрілості; оптимізації професійної діяльності, професійного вдосконалення в умовах суспільних змін тощо. Діяльнісний підхід стосується формування певних потрібних якостей у процесі навчання і виконання службових обов'язків. Культура як особистісна характеристика відображає рівень оволодіння певною діяльністю, розвиток якостей, умінь і здібностей, необхідних для її ефективного виконання. В умовах глобалізаційних перетворень суспільства зростають і вимоги до ділових якостей, до культури фахівця.

К. Лопатіна визначає, що у контексті нашого дослідження найбільш перспективний є технологічний (діяльнісний) підхід, адже вихідним, «базовим» для розуміння професії є категорія «діяльність». Професія та культура тісно і постійно між собою взаємодіють і одне без одного існувати не можуть. Безумовно, культура спеціаліста складається з єдності та взаємодії всіх складових, їх поділ можливий лише умовно. У діяльності вона завжди проявляється цілісно, і в цьому її принципово важлива особливість [5].

В. Лозова підкреслює діалектичну єдність особистісного і діяльнісного підходів у процесі навчання і праці. Якщо особистісний підхід вимагає визнання особистості як продукту соціально-культурного розвитку, носія культури, її унікальності, інтелектуальної та моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору на природний процес саморозвитку здібностей, самовизначення, самореалізацію, самоутвердження, створення для цього відповідних умов, то діяльнісний підхід спрямований на таку організацію суб'єкта, в якій би він був активним у пізнанні, праці, спілкуванні, своєму особистісному розвитку [5]. Тому особистісно-діяльнісний підхід характеризується ціннісним ставленням, позитивними можливостями особистості у діяльності; включенням особистісного досвіду людини до процесу виконання обов'язків, який включає когнітивний (знання), операційний (уміння) та аксіологічний (цінності, настанови) блоки.

Про *культуроологічний (аксіологічний) підхід* у підготовці професіонала і формуванні його професійної культури говорять

більше педагога, розглядаючи дану теорію як наукову основу розвитку теорії та практики підготовки спеціаліста.

Культурологічний підхід слід розглядати перш за все у контексті загальнофілософського розуміння культури, аналізуючи педагогічні факти та явища з урахуванням соціальних і культурних процесів минулого, сучасного та майбутнього. Такий підхід до дослідження проблем підготовки спеціаліста – це сукупність теоретико-методологічних положень і організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на створення умов для засвоєння та трансляції культурних цінностей і технологій, що забезпечують творчу самореалізацію особистості у професійній діяльності. Поява потреб професійного росту залежить від реального стану суб'єкта, рівня його духовного та професійного розвитку, особливостей соціальної детермінації цього розвитку. Духовні, професійні потреби тісно пов'язані з професійними інтересами. Професійні інтереси як форма спрямованості особистості характеризують рівень її загальної та педагогічної культури.

Важливим чинником культурологічного підходу є єдність загальнолюдського, національного й особистісно-культурного. В. Розін у своїх роботах відзначає, що освічена людина – це не тільки фахівець і не тільки особистість, а саме людина культурна і підготовлена до життя, до змін способу життя, до зміни своїх уявлень, світоглядів, світовідчуття; освічена людина є культурною в тому сенсі, що приймає і розуміє інші культурні позиції і цінність не тільки з позиції власної незалежності, але і чужої [8, с.46].

Культурологічний підхід ми окреслюємо як компонент методологічної системи дослідження, спрямований на привласнення культурного досвіду (традиції) суспільства.

У світлі культурологічного підходу до питань освіти І. Зяюн зазначає, що слід уточнити те особливе, що характеризує специфіку культури, яка виявляється в діяльності людини, характеристики її особистості, що в одному випадку народжує цінності, особистісні смисли, почуття – культуру, в іншому – «децю інше» – акти технічного відтворення, форми соціальності, під якими прийнято розуміти вияви цивілізації [8].

Культурологічний підхід дозволяє характеризувати процес формування духовно-моральної культури особистості виходячи з розуміння гуманістичного ідеалу, ролі духовності, творчої свободи і відповідальності при формуванні психологічних основ професійної культури в професії.

Висновки. Проведений аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що до розуміння побудови моделі професійної культури існують різні підходи. Професійна культура, як частина загальної культури, розглядається не тільки як форма людської діяльності, але і як найважливіший аспект життєдіяльності особистості, як соціальна діяльність, яка не зводиться лише до певного комплексу знань, умінь і навичок. Аналіз та узагальнення психолого-педагогічних джерел дозволили виділити професійну культуру як складову загальної людської культури, утворювачем та носієм якої є особистість; вона визначається професійною діяльністю, її специфікою, сприяє розвитку та удосконаленню творчих можливостей при вирішенні складних нестандартних завдань при здійсненні професійних ролей.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания: 3-е. изд. / Б.Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика Пресс, 1999. – 536 с.
3. Деркач А.А. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности / А.А. Деркач, Л. Э. Орбан. – М. : РАГС, 1995. – С. 5– 6.
4. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста / Н. Б.Крылова . – М. : Высш. шк., 1990. – 140 с.
5. Лопатина Е.Н. Понятие профессиональной культуры специалиста: деятельностный подход / Е.Н. Лопатина : [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – URL: http://www.pas.by/dfiles/001806_610346_1.pdf.
6. Модель И.М. Профессиональная культура предпринимателя / И.М. Модель, Б.С. Модель // Социологические исследования. – 1997. – № 10. – С.8–16.
7. Музалёв А.А. Профессиональная культура и ее роль в формировании профессиональных качеств специалиста в условиях профессионально-технической школы [Текст] / А.А. Музалёв // Молодой ученый. – 2014. – №4. – С. 1040–1045.
8. Розин В.М. Философия образования: предмет, концепции, основные темы и направления изучения / В.М. Розин // Философия образования для XXI века. – М., 1992. – 576 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. :Питер, 2000. – 720 с.

10. Сабатовская И.С. Проблема профессиональной культуры в современной отечественной социологической литературе / И.С. Сабатовская // Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.». – 2002. – Т. 9. – С. 206–214.
11. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности / О.П.Санникова. – Одесса : Хорс, 1995. – 334 с.
12. Семиченко В.А. Пути повышения изучения психологии / В.А.Семиченко. – К. : Магистр,1997. – 124 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Anan'ev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya: 3-e. izd. / B.G. Anan'ev. – SPb. : Piter, 2001. – 288 s.
2. Vygotskij L.S. Pedagogicheskaja psihologija / L.S. Vygotskij. – M. : Pedagogika Press, 1999. – 536 s.
3. Derkach A. A. Akmeologicheskie osnovy stanovlenija psihologicheskoi i professional'noj zrelosti lichnosti / A.A. Derkach, L. Je. Orban. – M. : RAGS, 1995. – S. 5–6.
4. Krylova N. B. Formirovanie kul'tury budushhego specialista / N. B.Krylova . – M. : Vyssh. shk., 1990. – 140 s.
5. Lopatina E.N. Ponjatie professional'noj kul'tury specialista: dejatel'nostnyj podhod / E.N. Lopatina : [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa. – URL: http://www.pac.by/dfiles/001806_610346_1.pdf.
6. Model' I.M. Professional'naja kul'tura predprinimatelja / I.M. Model', B.S. Model' // Sociologicheskie issledovanija. – 1997. – № 10. – S. 8–16.
7. Muzaljov A.A. Professional'naja kul'tura i ee rol' v formirovanii professional'nyh kachestv specialista v uslovijah professional'no-tehnicheskoi shkoly [Tekst] / A. A. Muzaljov // Molodoj uchenyj. – 2014. – №4. – S. 1040–1045.
8. Rozin V.M. Filosofija obrazovanija: predmet, koncepcii, osnovnye temy i napravlenija izuchenija / V.M. Rozin // Filosofija obrazovanija dlja XXI veka. – M., 1992. – 576 s.
9. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii / S.L. Rubinshtejn. – Spb. :Piter, 2000. – 720 s.
10. Sabatovskaja I.S. Problema professional'noj kul'tury v sovremennoj otechestvennoj sociologicheskoi literature / I.S. Sabatovskaja // Vcheni zap. Hark. gumanit. un-tu «Nar. ukr. akad.». – 2002. – Т. 9. – S. 206–214.
11. Sannikova O.P. Jemocional'nost' v strukture lichnosti / O.P.Sannikova. – Odessa : Hors, 1995. – 334 s.

12. Semichenko V.A. Puti povysheniya izuchenija psihologii / V.A.Semichenko. – K. : Magistr, 1997. – 124 s.

I.M. Khorzhevskaya. Psychological features of professional culture of a specialist. In the article the theoretical analysis of approaches to disclosing the psychological content of the concept of professional culture of a specialist is made. The interpretation of the place of professional culture is provided in the structure of the General culture of personality. It is established that it is sufficiently narrow to consider professional culture only as a set of special theoretical knowledge and practical skills related to a specific form of labor. It is shown that preliminary theoretical analysis on the subject matter allowed to reduce all the scientific researches on the expression and formation of professional culture of a specialist to the basic directions: acmeological, personality, activity, cultural (ethical) approaches. The main positions of the leading scientists on the psychological bases of professional culture in different directions are structured. The author proved the expediency of introduction in the structure of professional culture not only a certain set of knowledge, abilities and skills. It is established that the most important component of professional culture is the morality of the personality, its ideological values, the adoption and adaptation of modern social changes. The structure of professional culture of a specialist is revealed. It is found that the formation of the professional culture of the specialist is affected by both the features of the profession and other factors, in particular objective and subjective, more and less meaningful, personal and social. It is established that global trends in society, socio-philosophical problems of culture, the state of the education system and the quality of educational services, the prestige of the profession in society have objective impact.

Key words: culture, psychological bases of professional culture, the personality of the expert; acmeological, personality, activity, culturological approaches.

Received January 07, 2016

Revised January 27, 2016

Accepted February 22, 2016